

Dávid Ferencz és kora.

(Folytatás.)

A kolozsvári országgyűlés, noha csak hallgatólagosan, eltűrte a szakramentáriusokat. A lutheránusok szavukat küldötteik által a februárius 6—15-iki tordai országgyűlésen is hangoztatták s tiltakozásuk találkozott Novicampianus véleményével. Ez az öreg szerzetes doktor lelke mély megbotránkozásával látta az „eretnekség“ terjedését s ha azt megakadályozni vagy éppen kiirtani nem is volt hatalma, legalább az uralkodó személyek lelkét akarta megóvni e „ragályos bajtól“. Római hitű meggyőződése együtt hangzott el a wittenbergistakéval; s a Petrovics hiveiből állott többség kimondá, most már pontosan formulázva, hogy mindenki azt a hitet követheti, melyet akar a régi vagy új szertartásokkal, csakhogy az új hit követői ne bántalmazták a régi hit követőit. Bár ezzel sem a katolikusok, sem az evangéliusok jogán nem esett csorba, e szabadszellemű nyilatkozat keserűséggel töltötte el a bizonytalan jövőért aggódók lelkét. Megrongált egészségére való hivatkozással Novicampianus Lengyelországba hazabocsáttatását kérte s Dávid Ferencz is irt Kassa város tanácsának, hogy ha az utazás eléggé megbízható lesz, Szent-György napján elfoglalja a neki ajánlott prédikátorságot. Hamarabb is menne, azonban a szakramentáriusokkal van még egy kevés elintézni valója. E végből június 13-ra Kolozsvárra zsinatot hívott össze, melyre Kálmáncsehit is meginvitálta, hiveivel egyetemben.

A zsinati meghívó kibocsátásakor Dávid Ferencz nem tudhatta, hogy a zsinat megtartásáig mekkorát változhat a világ. Pedig a pergő napok nagy meglepetést tartogattak. A királyné hazatértekor örömmámorban uszó Erdély lassanként kezdett kiábrándulni. A multkor még Ferdinánd-párti Kendy Ferencz csak azért hagyta el „hatalmas“ urát, hogy „felséges asszonyá-

nak“ kedveskedhessék s az most a kinestartóságot is sajnálja tőle. A daliás Bebek, ki a szomszédban is helyre legény volt, nem egy ábrándos pillanatában szórakoztatta a szép Izabellát s most, a mikor szolgálatainak megjutalmazására került a sor, vajdává való kinevezés helyett azzal a gúnyverssel üzte ki udvarából: „Fuss parázna Bebek, Mert nem szerettelek“. A vén Petrovics is kezd meghasonolni a rendekkel; az erdélyi seregek élén de nagyon elkelne valamelyes fiatalabb tetterő. A porta sem idegenkednék a csélesap Bebek kormányzóságától, sőt, hogy Mahinud megsértése miatt Izabellára s a temesi bánra való neheztelését megbizonyítsa, április 11-én két oláh vajda kíséretében Bebeket elindította hivatalának elfoglalására. Elfogadására több, mint 62 főúr nyert a portától fermánt.¹ Izabella sem vette tréfára a dolgot s hozzá látott a határszélek megerősítéséhez; Petrovics is mozgósította seregét. A saját szerencséjétől megijedt Bebek jónak látta alkuba bocsátkozni a fejedelemsasszonyynyal, hátha így kevesebb, de biztosabb haszna lesz. S míg eképpen az egész Erdély figyelme e mozgalmakra irányult, a magára maradt királyfi új mesterével,² Csáky Mihálylyal, készült uralkodói elhivatására. Dávid Ferencz is ügyesen fölhasználva az alkalmat, a hirdetett zsinaton elitelteté ellenfeleit. Petrovics későn értesült pártfogoltjai sorsáról s mindent helyreigazítandó, a július 1-i tordai országgyűlésen újólág kimondatá: „Ki-ki vallja azon hitet, mely neki tetszik, új vagy régi szertartásokkal s e részben teljesen szabadakarata szerint cselekedhetik“. Azonban hozzátette: „Az új vallás követőinek — t. i. a lutheránusoknak és szakramentáriusoknak — nem szabad egymást bosszúsággal illetni“. A felbátorodott szakramentáriusok szeptember 26.-án nyílt vitára szólították Dávidékat. Ám, erőtllenül. Közöttük nem vala senki, a ki az erdélyi magyar lutheránusok püspökének, Dávid Ferencznek, szónoki erejét utólélni, dialektikáját megközelíteni s vitát irányító talentumát megfogni képes lett volna. Ugyan néhányan — nagyobb biztonság kedvéért — Melanchton véleményét is akarták hallani a fennforgó kérdésekről, de a válasz még nem érkezett meg, a mikor a szakramentáriusok legfőbb támasza, Izabella fő-fő tanácsura, az erdélyi hadak vezére, Petrovics Péter november elején Kolozs-

¹ Szilágyi S.: Erdély története, I. köt. Pest, 1866. 337 l.

² Dr. Veress E.: Izabella királyné. Bpest, 1901. 447 l.

váron elhunyt. Halálos ágyán a családtalan hű szolga minden vagyonát, óriási jószágait a királynéra hagyta és utódjául atyja-fiát, komját Békés Gáspárt ajánlotta.

Izabella őszintén megsirathatta öreg barátját, hiszen ő volt egyedül, ki önzetlenül vonzódott hozzá. Halálával a néma törekvések szóhoz jutottak. A felvidék hűsége megtántorodott; a török vonakodik visszaengedni Temesvárt és Lippát; a moldvai vajda is követeli várait. A tétlen magyar urak a sok baj látára örökösen zugnak-bugnak s nem lehet tudni, mi a tervük. Nines e hon fiai között, ki az özvegy királynét vigasztalná. Pedig bánatát, kinjait régi asszonyi baja is gyötörni kezdé, különösen a mióta Novicampianus Albert után Evangelista János lett háziorvosa. Egyetlen szórakozása, talán gyönyörűsége is az, ha köréje ülnek lengyel atyjafiai s elpanaszolhatja nekik gyöttrődését. Ilyenkor oly jól esik a délcegz Ligenza enyvelgése. A szigorú életű Forgách Ferencz püspök el is indította róluk a pletykát. De hát kinek mi köze Izabella magánéletéhez? Nagyobb baj volt, hogy lengyel barátai az ország dolgaiba is beleszólottak, nemesak, de mint egykor Gertrudis idejében, a végrehajtás hatalmát magukhoz kaparították. Még Kendy Ferencz sem foganatosíthatta az ország végzéseit Ligenza tudta nélkül. Nem esoda, ha ilyen körülmények között a békétlenkedők száma egyre szaporodott s a megboldogult Petrovics sirján alig szállott meg a por, mikor Izabella ellen titokban valóságos ellenzék keletkezett. Mint ilyenkor szokás, előbb egy-egy pohár bor mellett keseregtek. A besugók révén Izabellának tudomása volt tervükről; valami olyat akarnak — hallá —, hogy őt eltegyék az útból s a kis János Zsigmonddal kormányoztassanak. Emlékezik is valamire, Kendy Ferencz nem olyan régen azt mondta: jó volna a királyfit önállóságához szoktatni s ehhez a Váradra tervezett kirándulás éppen jó alkalmul szolgálna. De hát akkor mi lesz ő vele? A küszöbön álló halál, egy szemernyi boldogság után hosszú szeplőtlen özvegység s országos gondok miatt megtörött lélek tiltakozott e fölöslegessé nyilváníttatás ellen. Meg aztán öregségére oda kellett jutnia, hogy immáron azt sem tudja, milyen ritus szerint fohászkodjék kegyelmes Istenéhez. Régi római hitének saját udvarában sines tisztessége; a jó öreg Csáky ugyan a lutherség barátja, de ez a hit is kétfelé szakadt a szászok s magyarok szerint; Kendy Ferencz —

Petrovics mintájára -- meg éppen a szakramentáriusokat pártolja. A hit dolgában is rendet kéne csinálnia! Valóban csak most látja, mennyire megöregedett s mily sok elintézni való dolga van még.

Pedig mindebből csak annyi igaz, hogy megöregedett; azonban az ő intézkedéseit kevesen várják, még kevesebben óhajtják. Van is, ki végezze helyette. A hatalmasan terjedő szakramentáriusokkal szemben Dávid Ferencz vette fel a küzdelemet s még az ő vitaedzett erejét is ugyancsak próbára tette e pár év. Mert nagy dolgok forogtak kérdésben.

Említettük, hogy Luther halála után a titkos theologiai törekvések mind fölszabadultak s e téren maga Melanchton járt elől. Most aztán dülőre került az ügy. Kezdetben csak azt kifogásolták, hogy Melanchton a félreérthetetlenül megfogalmazott, kizárólagosan a hit által jócselekedetek nélkül üdvezülhetés dogmáját — a synergesiával toldotta meg, állítván, hogy az embernek magának is van része üdve elnyerésében. Ujabbán már az sem tetszett, hogy az ószövetségi törvényeket is kötelezőnek tartja a keresztény egyházban. Kiméretlen volt Amsdorf Miklós támadása, melylyel tételét („a jócselekedetek károsak az üdvre“) védte; az ellenfél teljes megvetéséért leit Agricola János az antinomismus vezére; legdurvábban s Melanchton multját legjobban sértő bizonyára Flacius Mátyás volt. Az 1548 deczember 12.-én megtartott lipcei gyűlés kimondotta, hogy a római katolikus egyház azon szertartásait, melyek a lutheri dogmákkal nem ellenkeznek, átveszik s adiaphorák nevéen kultiválják. Melanchtonra bizták e végzés megszövegezését, kinek munkáját lipcei interim elnevezéssel a következő év júliusában az ország rendei változtatás nélkül elfogadták. Amsdorf, Flacius és Wigand ugyan már akkor is fölszóltak ez interim ellen, most azonban, mikor a 61 éves Melanchtont mindenfelől perbe fogták, támadásaikat végsőig vitték. Flacius szabadságával anynyira ment, hogy azzal vádolta Melanchtont, mintha a pápaságot akarná visszaállítani; ennélfogva azt követelte, hogy megtévelyedett állításait haladéktalanul vonja vissza! Ez a furor theologicus nem ragadt mindenkit a végletekig és sokan voltak, kik közömbösen hallgatták e vitákat. Ám, ezeknek másféle érdekesség volt fentartva. Luther azt tanította, hogy az urvacsorában mi Krisztusnak valóságos testét esszük és valóságos

vérét isszuk. Kálvin szerint „a midőn az ember a kenyeret és bort magához veszi, ugyanakkor, de egyedül azon esetben, ha valódi hite van, lelkével vagyis lelkileg élvezi Krisztus megdicsőült testét is. Ezen megdicsőült test folyvást az égben van ugyan és semmiképpen nincs jelen a földön; a lélek azonban hit által felemelkedik ahhoz s az abból kiszármazó természetfeletti erő titkos módon táplálja és erősíti a lelkeket“. Már most Melancthon úgy gondolkozott, hogy ha „Kálvinnak az a tana, mely szerint a hívő az urvaesora vételekor szellemileg élvezi Krisztus testét és vérét, az urvaesoránál nem semmisíti meg egy lényeges mozzanatát sem“: hát akkor érthetetlen, miért szakadtak el tőlük a svájciak. Ezért három évi hosszúságú hallgatás után levelet ír Kálvinnak, régi barátságát vele felújítja s a békés kiegyezés útját egyengetni kezdi. Kálvin 1557 augusztusában már elragadtatással írja: „Fennen és ezerszer hirdetem, hogy az urvaesora kérdésében Fülöp annyira egy véleményen van velem, mint leghűbb követőm“.¹ Siber erre nem késett megjegyezni: „Annál, hogy Fülöp e rágalom ellen nem védekezik, bennünket nagyobb gyalázat nem is érhetett volna“.

Igy állott a reformáció Németországban, mikor Kolozs-várról néhányan kérdést intéztek Melancthonhoz a szakramentariánizmus ügyében. Melancthon válaszában azt ajánlotta, hogy a zavargások elcsöndesítése végett csak a legfőbb állításokat tartsák sérthetetlennek, a lényegtelen s külső dolgokban a gyöngéknek engedni kell; a mi pedig a szakramentáriusok önálló felekezetét illeti, erről nincs mit szólani, minthogy az ő felfogása szerint saját egyháza s a szakramentáriusoké között lényegbeli különbség nem lévén, külön szakramentárius egyház vagy felekezet nincs. Dávid Ferenczék jól sejtették a válasz tartalmát, hiszen ők régóta haladó lutheránusok, filippisták vagy a XVI. század kifejezése szerint kryptokálvinisták voltak. Legalább a Rövid magyarázatban levő chronologia azt bizonyítja, hogy Krisztus testének a kenyérben és borban való tényleges jelenlétét még 1554-ben tagadták.

Mielőtt Melancthon válaszát nyilvánosságra hozták volna, előbb Stancaroval kellett végezniök. Ez a fáradhatatlan vándor az erdői zsinat után egy ideig bujdosván, végtére Nagyszeben-

¹ *Stähelin*: Johannes Calvin. I. köt. Elberfeld, 1860. 251. l.

ben telepedett le s valószínűleg — mint 1549-ben — tanítóskodott; majd onnan elüzetvén, 1557 végén Kolozsvárra ment. Az év utolsó napján nyílt vitára provokálta a lutherista papokat. Legyőzetését, melyben Dávid mellett főleg Heltai Gáspár jeleskedett, maga nem tartotta véglegesnek s ha el is távozott, szívében a harag és gyűlölet mellett a találkozás serkentő izgatótását vitte magával Beszterczére, Marosvásárhelyre s az események váratlan fordulata után Lengyelországba. Kálmánesehi és Stancaro legyőzése Dávidnak kellemes meglepetést szerzett: Schesaeus Keresztély, a kolozsvári egyház szász nemzetbeli papja ódával tisztelte meg.

Sok aggodalommal, kevés reménnyel kezdődött az 1558-ik esztendő. A török a határszéleken rabolt; a magyar katonák fizetés híjján készülnek felmondani; Petráskó oláh vajda, ki segítséget ígért, a minap gyilkoltatott meg; az állampénztár üres s a rendek olyan részvétlenek! A mióta V. Károly kolostorba vonult, Ferdinánd sem sokat törődik vele, sőt egész Magyarországgal sem. De legalább fia s a lengyelek szeretik. Ily érzelmek között nyitotta meg február 3-ikán a kolozsvári országgyűlést Izabella. Önmagát kimérendő, Kendy Ferencz által arra kérte a rendeket, halaszthatatlan kiadásai fedezésére szavazzanak meg harminczadokat s a szász papok tizedének háromnegyed részét a kinestárnak foglalják le. Nagy megütközést keltett e kivánság a szász küldöttek soraiban. Mi jogon mer illet még ki is gondolni az uralkodó, midőn ősi törvényes jogaikat sérti ez által? Erdélybe jövén, 1224-ben II. Endre megengedte, hogy bírót, papot szabadon válasszanak s tetszésük szerint fizessék. A későbbi uralkodók közül senki sem vonta kétségbe diplomájuk jogosságát, sőt az 1437, 1459, 1505 és 1542-iki unióban a három erdélyi nemzet újra megerősítette azt. Az Izabella részéről fenyegető veszedelem tömörítette a szászokat s Dávid Ferencz e kedvező hangulatot megragadva, az orthodox lutheránusokat s a filippistákat megpróbálta visszatéríteni a közös egyházba. Tervét nagyban előmozdította Bebek, a két Kendy, Csáky Mihály és Balassa Menyhért szövetkezésével a nemzeti ellenzék kialakulása. Ezek az urak Izabella s a lengyel jövevények hatalmának csökkentésére a márczius 27-iki tordai országgyűlésen a kormánytanács tagjainak számát 12-vel és pedig kimondottan, törzsökös erdélyi nemzetséggel, szaporítani határozatták. A

békétlenkedők tábora napról-napra növekedett s a júniusban tartott gyulafehérvári országgyűlésen immár határozott követeléssel állottak elő: Izabella s udvartartása oly sokba kerül, hogy nem győzik fizetni, legjobb lesz hát, ha Váradra költözik kevés számú kíséretével, hol éppen most építenek számára új palotát; az országlás dolgait majd elvégzi helyette fia. E kívánság vérig sértette Izabellát; uralkodói nyugalma előharczosi indulatosságá változott; figyelemre sem méltatta Nisovszky higgadt előterjesztését, hanem egyenesen halált határozott a nemzeti mozgalom vezetőire. Mig udvarnépe a jámbor Karádi Pál erkölesi oktatásait fontolgatta, maga Balassa Menyhérttel sürgös levelet fogalmaztatott, melylyel augusztus végére a főurakat magához rendelé. Alig valának együtt a meghívottak, praktikával ki lesvén az esetét, melyen esöndes borozgatás után álomba szenderegnek: bérelt orgyilkosaival Kendy Ferenczet és Antalt s Bebek Ferenczet borzalmas módon megöleté. A szept. 29-iki fehérvári országgyűlés utólagosan törvényesité e förtelmes boszút; midön azonban elrendeltetett, hogy a meggyilkoltak roppant vagyona a kincstár részére lefoglalandó, s az erdélyi hadak vezéréül — hálából! — Balassa Menyhért választatott: a fékevesztett uralkodó zsarnok kapkodásain mindenki megbotránkozott. Jellemző, hogy Cromer, a lengyel követ, magától az uralkodótól nyert információk alapján azt jegyezte föl: az igaz valláson ejtett sérelemért bünhödtek Kendyék s Bebek. E jámbor ámitást rajta kívül senki sem hitte, nem kiváltképpen a porta s a további kegyetlenkedésektől tartó erdélyi három nemzet. A megtöröttnek vélt nemzeti ellenállás még nagyobb erővel tömöríté a békétlenkedöket.

A májusi tordai zsinat, hol Melanchton levelét a szász és magyar lutheránus egyházak is tudomásul vették, a róla kiadott Acta-ban azt mutatja, hogy Melanchton ez időbeli hittételeit mind elfogadták; a végzések a legtisztább kryptocalvinismus szerint voltak készítve. A szász és magyar lutheránusok egyesülésének tehát semmi akadálya sincs s ha eldöntik a hegemonia kérdését, vagyis azt, hogy vajjon a magyarok vagy pedig a szászok suprematiája érvényesüljön-e az összeolvadás után: Erdély megelőzi Németországot a protestánsok kiegyeztetésével.

Az ügy kétségtelenül fontosabb volt, semhogy alapos megfontolás nélkül lehetett volna benne határozni. Ezért mindkét

párt visszavonult fontolgatni; noha Dávid továbbra is a közvetítés eszközlője maradt. A politika ezuttal is belevágott a valóság dolgaiba. Mint mondtuk, a gyulafehérvári gyilkosság Izabellával szemben általános elhidegülést teremtett. Nemcsak udvarának lelkésze, — Karádi Pál — de a rendeken kívül a francia követ is kezdtek tőle elfordulni. Az általános elpártolás következtében, Izabella elhatározta Ferdinánddal kiegyezni. — Bornemissza László útján Delavigne közvetítésével Konstantinápolyban ez iránt tárgyalásokat kezdett. Izent ez ügyben a lengyel királynak is. A szultán 1559 január 31.-én Busbequenek engedélyt adott — egyelőre Izabella birtoka határainak pontos megjelölése iránt — Ferdinánddal tárgyalást kezdhetni. Sikerült is februárban egy évre fegyverszünetet kötni. Izabella április végén már ilyen hangon irat Csáky Mihálylyal ecsedi Báthory András udvari tanácsosnak: A királynéasszony szivesen vette levelét és üzenetét, mert az a felfogása, hogy ha fia trónra jut, nem azért teszi, hogy Ferdinándnak ellensége legyen...¹ E levélváltások nem folytak titokban s a szász urak pontosan értesülve valának. Lelkükben föléledt régi vágyuk: Ferdinánd már egyezkedik, Izabella halála után tán rögtön övé lesz Erdély, ők mindig hű támaszai voltak a Habsburg-uralomnak, ennél fogva bizonyára majd újabb kiváltságokra is számíthatnak... Tehát elhatározták, hogy a protestáns uniót csak szász főnhatóság alatt fogják elfogadni. Közben régi baja halálosan kezdé gyötörni Izabellát. Gyógyító ir vala fájdalmainra a junius elején ide érkezett új orvosnak, Blandratának gondos ápolása; meg az a hír, hogy a lengyel uralkodó szivesen hallja egyezkedését Ferdinánddal. Most már igazán nincs más hátra, mint az országos rendek beleegyezését megnyerni az ügynek. E végből junius 12.-re gyűlést hívott Fehérvárra s ott ereje túlfeszítésével, talán utoljára, asszonyi szépségének teljes pompájában megjelenve, arra kérte, az együtt levőket, válasszák meg a tanácsosokat, kik az ő halála esetén fia uralkodásában segédkezzenek. Ha e választás jól sikerül, nyugodtan fog meg halni. A rendek — meghatva a szerencsétlen anya utolsó kívánságától, avagy bizva János Zsigmond jóakaratóiban — alázattal ő felségeikre bízták a tanácsosok megválasztását. Izabella úgy érezte, hogy győzött;

¹ Dr. Veress Endre: i. m. 476. l.

a szászok azt olvasták a tervekből, hogy Ferdinánd uralmának kezdetét csak napok késtetik. Az augusztus 15—18.-iki meggyesi gyűlésen tehát kijelentették: „Meg vagyunk győződve, hogy ekklesiánk tudománya maga a szent igazság s attól egy környire sem távoznunk el. Kérünk titeket s kényszerítünk, hogy a mint Krisztus egy az Atyával és szent Lélekkel: mi is legyünk egyek. Más tudományt az eddiginél be ne vegyetek, mert mi szász ekklesiáinkban hirdetését meg nem engedjük“. E kijelentés lényege nem hittani, hanem politikai volt, ennél fogva a Dávid Ferencz által képviselt magyarságnak reá adott válasza nem lehetett más, minthogy kijelentették: ők nem szakramentáriusok, kik az urvacsorát megüresítik; azokhoz sem csatlakoznak, kik e kérdésben legelőször vitát kezdtek, tehát Stancarohoz vagy Kálmáncsehihez; azokkal sem értenek egyet, kik az urvacsorai jegyeket pusztán emlékeztető jelnék tekintik; ellenkezőleg azt hiszik s vallják, hogy a hit segélyével nemcsak Krisztus jótéteményeiben, hanem valóságos testében is részesedik az urvacsorával élő személy.¹ Vagyis az evangéliumi felfogás értelmében mindketten találkoznak. Mégis — az egyesülés lehetetlen volt. Dávid Ferenczben a magyarság, Heblerben s Alesiusban a németes törekvésű szászság küzdött az egyházi suprematiáért. Szász földön Dávid törekvései elsikertelenedtek, magyar földön azonban teljes volt diadala. Erdély magyarsága épp úgy ünnepelte a meggyesi zsinat nyílt színvallását, mint a Debreczen vidéki magyar Alföld, melynek nevében a julius végén Nagyváradon tartott beszélgetésen Melius adott megbizást a szólásra.² A meggyesi zsinaton Dávid Ferencz választóinak kezébe tette le „lutheránus püspök“ czimét s mint egyszerű lelkipásztor ment haza hirdetni hiveinek a „kolozsvári vallást“.

Szeptember 15.-én meghalt a királyné, október 8.-án temették el. S a beköszöntő télel megkezdődött János Zsigmondnak a fejedelemsége.

(Folytatása következik.)

¹ Pokoly J.: Az erd. ref. egyh. tört. I. köt. 129--130. l.

² Biharmegye Bőszörmény, Debreczen (ma Hajdumegyei) és Nagyvárad városokkal János Zsigmond birodalmához tartozván, Melius jogszerűen csatlakozott a Dávid Ferencz által képviselt magyaros mozgalomhoz. L. *Jakab. Elek*: János Zsigmond élete és uralkodása. Keresztény Magvető II. köt. 1863. 192—194. l.

Az unitárius egyház megújrodása Lázár István püspöksége alatt.

(Folytatás.)

Tordai iskolánk régi; erről Varga Dénes igazgató és a Lázár István püspöksége alatt létesült és épült székelykereszturi gimnáziumról néhai Sándor János igazgató tollából terjedelmes és helyes történelmi adatok alapján nyugvó, becses műveket birunk. Kevés tehát ezekről a mondani valóm. Tordai gimnáziumunknál több kisebb építkezés történt, a rectori ház is 1797-ben újra építettett, mert már eddigi deszkafedelével egészen tarthatatlanná vált. A tordai rectornek, Barabás Dávidnak, jó mellékkereset volt a bor árulási jog, melyet mikor a köri felügyelő gondnokok 1797-ben feljelentettek, kifogásoltak, beszüntetni kértek, a Consistorium kimondja, hogy nem azt várja éppen a gondnokoktól, hogy a tanárok jogait megtámadják, hanem inkább, hogy megvédelmezzék. A rectorra nézve azonban kimondatik, hogy zajos multság és muzsika szó mellett, ne árusítson saját házánál bort senkinek, továbbá az is meghatároztatik később, hogy saját házánál csakis saját termésű borait adhatja el. Jellemző ez az egy század előtti állapotokra nézve.

Erre az időre esik Pápainé Gyulay Zsófia és a Zilahi Sámuel alapítvány adománya a tordai gimnázium részére.

A székelykereszturi gimnázium létesülését és építését nagy vajudás előzte meg. Miből indult ki, azt már fennebb láttuk. Tény az, hogy ez iskola létesítése nagy mértékben Lázár István püspöknek és a marosvásárhelyi consistoriumnak köszönhető. Lázár István püspöki vizsgálatai alkalmával jelentékeny összeget gyűjtött ez intézet czéljaira, többször jelent meg az évfárá vizsgákon s különböző differentialis kérdéseket simított el